

МЕСТО „ОСНОВА КРИТИКЕ ПОЛИТИЧКЕ ЕКОНОМИЈЕ” У ФОРМИРАЊУ МАРКСОВЕ ЕКОНОМСКЕ МИСЛИ

1. Поводи

Познато Марксово дело из педесетих година прошлог века коме су издавачи дали име *Основи критике политичке економије* ⁽¹⁾, у оквиру целокупних дела Маркса и Енгелса први пут је у целини објављено у нашој земљи. Досад је објављено само делимично, под називом *Темељи слободе* ⁽²⁾, у редакцији Гаје Петровића ⁽³⁾. Објављивање овог дела од изузетног је и многоструког значаја.

Основи представљају једно од најзначајнијих Марксових дела. На-стали су између августа 1857. и јуна 1858. године. Маркс их није довр-шио, нити припремио за штампу. Објављени су први пут, у два дела, 1939. и 1941. године, у издању Московског института Маркса—Енгелса—Лењина. Објављивањем овог Марксовог дела, чији обим износи око 1000 страница, Марксова мисао представља се у потпунијем светлу. *Основи* не доприносе само свестранијем сагледавању богате Марксове мисли, већ омогућују детаљније проучавање настајања ове снажне и континуелне мисли која је стварана четири деценије. Иако је реч, пре свега, о еко-номском делу, Марксова мисао се и овде јавља у свој својој обухватно-сти, ослобођеној уских дисциплинарних међа. Отуда оно привлачи паж-њу не само економиста, већ и историчара, филозофа, социолога, полити-чара, па чак и естетичара.

Основи још нису сасвим проучени. Прво издање (1939. и 1941) за-маглио је метеж рата, а добар део примерака је пропао, те није изазвало дубље аналитичке захвате. Тек је поновно издање у Берлину 1953. учинило дело приступачнијим. Тиме су шире отворена врата новим расправама, које и у нас тек треба очекивати.

⁽¹⁾ У литератури се често овај рад назива *Grundrisse* по наслову оригинала: „Grundrisse der kritik der politischen ökonomie” Rohentwurf.

⁽²⁾ Издао га је први пут Издавачко књижарско предузеће Напријед, Загреб, 1974, док је друго издање објављено 1977.

⁽³⁾ Гаја Петровић је редиговао и *Основе* које овом приликом разматрамо.

2. Маркс о основама

За схватање места *Основа* у целокупној Марксовој мисли, за утврђивање природе материје коју они у првом реду разматрају, за упознавање метода проучавања и метода излагања, за одговор на питање зашто Маркс није објавио *Основе*, као и за могућа друга питања која намеће комплексан захват друштвене проблематике у *Основама*, од значаја су Марксове сопствене мисли о овом делу. Ове Марксове мисле нису јавно саопштене. Напротив, до њих можемо доћи само на основу преписке коју је Маркс водио са извесним пријатељима (1857. и 1858.) у време писања овог рада.

Очекујући ускоро пропадање капиталистичког начина производње — будући да је Европа од „последњих месеци 1853, кроз читаву 1854, јесен 1855 и изненадним променама од 1856 увек само за длаку избегла претећем краху“⁽⁴⁾ — Маркс улагањем крајњих напора настоји да резимира свој економски рад, да би са готовим *Основама* дочекао „потоп“: „Радим као луд по читаве ноћи на резимирању својих економских студија, да бих бар имао готове основе пре déluge“.⁽⁵⁾

По материји коју третирају *Основи* представљају превасходно економско дело. То се не само види из цитираног става у писму Енгелсу од 8. XII. 1875. већ проистиче и из писма Маркса Фердинанду Ласалу од 22. II. 1858.: „Желим да Те обавјестим како је с мојим економским радом.“⁽⁶⁾ У истом писму Маркс иде још даље и објашњава карактер научног приступа: „Рад о којему је првенствено ријеч, јест *критика економских категорија* или, if you like; систем грађанске економије критички приказан.“⁽⁷⁾ Сам начин третирања материје Маркс објашњава: „То је у исти мах и приказ система и његова критика уз помоћ приказа“.⁽⁸⁾ И даље: „Сам приказ, мислим начин, посве је научан“.⁽⁹⁾

Методом излагања Маркс није задовољан: „Кад бих имао времена, мира и средстава да, прије него што га предам јавности, читаво дјело изградим докраја, ја бих га јако сажео, јер сам од увијек волио методу кондензирања.“⁽¹⁰⁾ Нажалост, Маркс није имао ни времена, ни мира, ни средстава. Тим околностима придружује се и комуникација коју жели да оствари са читалачком публиком: „Али овако — да би публика можда боље разумјела, али свакако на штету облика — у узастопном низу свезака, ствар се нужно малко проширује.“⁽¹¹⁾

Маркс је намеравао, због одређених околности да дело изда у свескама: „За мене би у свим тим околностима било најприкладније кад

⁽⁴⁾ До овог закључка о скором пропадању капиталистичког начина производње долазимо на основу следећег Марксовог става у писму Енгелсу од 8. XII. 1857. године: „Пошто је Лупус бележио наша предсказивања криза, то му реци да „Економист од последње суботе пише да је Европа последњих месеци 1853, кроз читаву 1854, јесен 1855, и „the sudden shanges of 1856“ увек само half-breadth escape impending crash-u“, К. Маркс, Ф. Енгелс, Дела, 36 том, стр. 211.

⁽⁵⁾ Ibid. s. 210.

⁽⁶⁾ Ibid. s. 502.

⁽⁷⁾ Ibid. s. 502.

⁽⁸⁾ Ibid. s. 502.

⁽⁹⁾ Ibid. s. 503.

⁽¹⁰⁾ Ibid. s. 502.

⁽¹¹⁾ Ibid. s. 502.

бих читав рад могао објављивати у невезаним свесцима. Можда би то било корисно и стога што би се лакше пронашао издавач, јер би се у потхват улагало мање обртног капитала.”⁽¹²⁾

Рад није завршен. Разлози су бројни и сложени. Маркс је у току самог писања долазио до нових сазнања. Мисао му се често креће и развија из странице у страницу. Каткад, одређена категорија дозри у тренутку самог појављивања, али често повезивањем са осталим категоријама настаје сложени суд који, сасвим разумљиво, прелази границе места настанка, захватајући нове области и откривајући нове проблеме. На такав тон указује и сам Маркс: „Али ствар напредује врло споро јер предмети што их је човек прије много година одабрао као главни објект својих студија непрестано показују нове стране и захтијевају нова разматрања.”⁽¹³⁾ Ово је утицало и на промену концепта структуре самог дела.

Овако сложена материја, којом Маркс поуздано влада, не би била препрека довршењу, да се нису испречила, поред осталих (неке смо већ поменули), још два веома значајна разлога: недостатак времена и болест јетре: „Поврх тога, ја нисам господар свога времена, већ rather његов слуга. За мене самог остаје ми само ноћ, а мој ноћни рад опет често ремете напади и рецидиви јетрене болести.”⁽¹⁴⁾

Марксова мисао не настаје у једном даху. Она је континуелна и резултат је дугогодишњег пажљивог и стрпљивог истраживања. Зачета још у Економско-филозофским рукописима (1844.), она сазрева дуго година. О томе и сам Маркс говори: „Он је, (рукопис *Основа* — В.С.), резултат 15-годишњег истраживања, дакле најбољег доба мога живота.”⁽¹⁵⁾

Маркс је свестан значаја садржине свог рукописа: „Он по први пут научно заступа важан вид друштвених односа”⁽¹⁶⁾. Стварање овог дела Маркс је сматрао прворазредним партијским задатком: „Ја сам, дакле, према партији обавезан да ствар не буде унакажена таквом потмулом, крутом маниром писања каква је својствена болесним од јетре.”⁽¹⁷⁾

Маркс посебно води рачуна о стилу писања свог дела: „Ја не тежим за елегантним приказивањем, већ само за тим да пишем у својој просечној манири, што ми је о тој теми у мјесецима болести било у најмању руку немогуће”.⁽¹⁸⁾

Маркс је, радећи на *Основима*, консултовао Енгелса о неким практичним питањима вазаним за природу појединих односа производње и категорија које их апстрактно изражавају, о којима се не говори у теоријским радовима. У писму од 29. I. 1858., Маркс се обраћа Енгелсу: „Сада сам у свом економском раду дошао до тачке када бих од Тебе желео неколико практичних обавјештења, пошто се о томе не може наћи ништа у теоријским списима. Наиме, о *оптицају* капитала — његова различитост у различитим пословима, његово дејство на профит и цене. Ако

⁽¹²⁾ Ibid. s. 502.

⁽¹³⁾ Ibid. s. 502.

⁽¹⁴⁾ Ibid. s. 502.

⁽¹⁵⁾ Карл Маркс у писму Ласалу од 12. новембра 1858., К. Маркс, Ф. Енгелс, Дела, 36 том, стр. 517.

⁽¹⁶⁾ Ibid. s. 517.

⁽¹⁷⁾ Ibid. s. 517.

⁽¹⁸⁾ Ibid. s. 517.

о томе хоћеш да ми нешто мало саопштиш, онда би то већу добро дошло." (19). Тако сазнајемо колико је Марксу стало до суштине капиталских односа, односно до везе између теорије и праксе, коју ће многи његови интерпретатори доцније сасвим заборавити, претварајући његову мисао — претходно, наравно, осиромашену — у догму.

3. Однос *Основа* према *Рукописима* и *Капиталу*

Поред *Основа*, од изузетног значаја за развој Марксове економске мисли, као и целокупног његовог стваралаштва су *Економско-филозофски рукописи* из 1844. и *Капитал* (1867. 1885 и 1894.). И временски и по научном домету *Основи* се налазе између ових радова. Отуда се намеће низ питања везаних за ове радове: (1) какав је њихов међусобни однос у најширем смислу речи; (2) да ли су *Основи* прелазна етапа између „младог“ и „старог“ Маркса; (3) да ли је „прави“ Маркс млади филозоф, писац надахнутих дела почетком свог стваралачког рада или је „прави“ Маркс тек зрели научник, аутор монументалног дела — *Капитала*; (4) да ли постоји континуитет између почетних *Рукописа* и завршног економског система; ако постоји каквог је интензитета; (5) да ли је временски застој у првој половини педесетих година прошлог века довео у питање јединствени карактер Марксове мисли, као и многа друга питања која проистичу из комплексног Марксовог опуса у овим радовима.

Одговор на ова питања не би захтевао много напора да је Марксов приступ једноставан по захвату материје, искључив по дисциплинарној опредељености и једностран по методу истраживања и методу излагања. Било би поједностављено упоређивање и да је Маркс сва три дела (*Рукописе*, *Основе* и *Капитал*) сам припремио за штампу и предао их издавачу. Нажалост, само је Први том *Капитала* коначно редигован од аутора и објављен за његова живота.

Рукописи припадају првој фази Марксовог стваралаштва. Писани су између фебруара и аугуста 1844. године и представљају резултат краткотрајног Марксовог познанства са класичном политичком економијом. (20)

Наслов овом делу *Економско-филозофски рукописи* дали су издавачи Московског института Маркса — Енгелса. Под њим је оно и најпознатије, јер му сам Маркс није дао наслов док су му немачки издавачи

(19) Ibid. s. 250.

(20) Маркс је у *Предговору* прилогу критичи политичке економије објаснио свој сусрет са економским проблемима: „Прве поводе да се позабавим економским питањима пружише ми дебате Рајнског ландтага о шумским крађама и о парцелисању земљишног поседа, званична полемика коју је по приликама мозелских сељака запосдео с 'Рајнским новинама' г. von Schapper, тадашњи оберпрезидент Рајнске области, и најзад дебате о слободној трговини и запитној царини. С друге стране, у оно време када је добра воља да се „пође даље“ вишеструко надмашивала познавање ствари, зачуо се у 'Рајнским новинама' одјек француског социјализма и комунизма с лаким филозофским колоритом. Изјасних се против тог дилетанства, али сам у исти мах у једној контроверзи са 'Allgemeine Augsburger Zeitung'-ом отворено признао да ми моје дотодашње студије не допуштају да се усудим дати било какав сопствени суд о самој садржини француских праваца. Штавише, жељно сам искористити илузију издавача 'Рајнских новина' да ће умеренијим држањем листа моћи да постигну да га мимоиђе смртна пресуда која је над њим већ била изречена да бис е са позорнице јавности овукао у собу за учење." К. Маркс: „Прилог критичи политичке економије“, Београд 1956, Култура, стр. 7 — 8.

S. Landchut и J. P. Mayer дали име *Национална економија и филозофија*. Већ сам наслов говори о садржини овог дела. Са становишта економске мисли то је први Марксов сусрет са најпознатијим представницима националне економије, док са становишта филозофије представља Марксову критику Хегелове дијалектике и филозофије уопште. *Рукописи* су веома обухватни, као што је, уосталом, случај и са осталим Марксовим делима, те у њима, поред Марксовог односа према економској и филозофској мисли, сусрећемо значајне мисли о човеку, друштву, отуђењу, слободи, комунизму и др. Каткад се ове појаве до те мере преплићу да их не можемо пратити само са становишта основних дисциплина којима припадају, већ их видимо у сложеним међусобним односима, који одговарају њиховој реалној егзистенцији. Са становишта економске науке, која нас овом приликом превасходно интересује, у *Рукописима* уочавамо зачетке Марксове економске мисли. Још нема изграђеног научног система, чак је аутор акцептирао језик и законе националне економије⁽²¹⁾. Његова анализа, међутим, импресионира познавањем дела највиших домета класичне политичке економије. Маркс се у *Рукописима* посебно осврће на проблеме наднице, капитала, профита, земљишне ренте, новца, акумулације капитала, конкуренције, указује на владавину капитала над радом и уочава супротност између капитала и рада, дубоко анализира отуђени рад — зачињући тиме своју теорију отуђења која ће бити присутна и у другим њиховим делима —, однос приватне својине и рада, приватне својине и комунизма, затим, потребе, производњу и поделу рада. Ово Марксово дело интересантно је и са становишта метода политичке економије. Поред снажног аналитичког продора у бит појединих појава, Маркс доследно примењује емпиријску анализу, засновану на савесном и критичком промишљању националне економије. У заметку су и поједини модели главних стања у којима се капиталистичко друштво може налазити.

На основу овога сматрамо да Марксови *Рукописи* из 1844. године по свом карактеру представљају рабање критике политичке економије. Карактер зачетка, мишљења смо, не умањује њихов значај. Напротив.

У погледу значаја овог дела наилазимо каткад и на неодмерене оцене. Тако су Landshut и Мајер о *Рукописима* писали: „Овај је рад у извјесном смислу *најцентралнији Марксов рад*. Он представља чворну тачку цијелог његовог развитка у којој принципи његове економске анализе произлазе непосредно из идеје „истинске човјекове збиље.”⁽²²⁾ Нама се рад чини почетним, а не централним, и то управо из разлога које поменути аутори наводе. Поготову се не може оценити „најцентралнијим”, будући да укупна Маркова мисао има једну основну боју — мисао револуције, и не садржи више центара. Она је интегрална.

У књизи Л. Алтисера *За Маркса* наилазимо, такође, на веома смео став: „Ту смо заиста у срцу проблема, и у исти мах близу искушењима било идеализма, било материјалистичке пренагњености ... јер ми се, на први поглед, налазимо у земљи спознаје, хоћу рећи у једном појмовном

⁽²¹⁾ Поводом овога Маркс у *Рукописима* каже: „Ми смо пошли од претпоставки националне економије. Акцептирали смо њен језик и њене законе.” К. Маркс Ф. Енгелс. Дела, књ. 3, стр. 216.

⁽²²⁾ Цитат преузет из *Темеља слободе*, Напријед Загреб, стр. XI.

пејсажу, где можемо да идентификујемо и приватну својину, и капитал, и новац, и поделу рада, и отуђење радника, и његову еманципацију, и хуманизам, његову обећану будућност. Све или скоро све категорије које ћемо поново наћи у *Капиталу* и које бисмо у овом смислу могли прихватити као антиципације *Капитала*, боље речено, као пројект *Капитала* или још боље, као *Капитал* у нацрту, већ оцртан, али овлаш — те зато без пуноће, макар имао дух завршног дела" (23). Да ли смо близу искушењима било идеализма, било материјалистичке пренагљености, и да ли се, збиља, налазимо у земљи спознаје, засад, уз велико обуздавање, остављамо по страни, јер нас у првом реду интересује економска проблематика. Ни о свим, чак ни скоро свим категоријама из *Капитала* није било речи у *Рукописима*. Ако на многе категорије и наилазимо, већина их је само поменута у контексту појединих појава, а не теоријски промишљена, нити лоцирана у систему мисли, јер изграђеног система економске мисли још нема. Чак и мисао да бисмо *Рукописе* „могли прихватити као антиципације *Капитала*, боље речено као пројект или још боље, као *Капитал* у нацрту, већ оцртан..." можемо примити само у облику негативне инверзије: *Рукописи* никако нису нацрт *Капитала*, који је већ оцртан, макар и овлаш, чак нису ни пројект *Капитала*, већ само овлаш оцртана антиципација *Капитала*, боље речено антиципација критике политичке економије. У *Рукописима* Маркс зачиње критику политичке економије и своју економску теорију, али не више од тога. У њима су тек клице појединих, не свих, категорија његовог економског система. Он је — иако на нивоу генијалних запажања — од *Капитала* удаљен скоро четврт столећа интензивног и мукотрпног научног рада који садржи континуелну основну мисао. У то ће нас уверити и *Основи* из 1857—1858, скоро десет пута обимнији, и за тринаест година млађи од *Рукописа*.

Основи су, не само временски, већ и садржински ближи *Капиталу* од *Рукописа*. Представљају већи захват од *Рукописа*. У извесном, иако у недовршеном облику, они дају систем економске теорије. Метод истраживања је изграђенији, док је метод излагања још удаљен од оног метода који је примењен у *Капиталу*.

Познати совјетски економист Л.А. Леонтјев даје високу оцену *Основа*: „Овај рад одликује се таквим богатством садржаја, таквом ширином и обимом анализе основних проблема политичке економије и уопште науке о људском друштву да се може без сваког преувеличавања назвати првом варијантом, претходном скицом *Капитала*." (24) Леонтјев уочава интензиван однос *Основа* према *Капиталу* називајући их „првом варијантом, претходном скицом *Капитала*." Чини се ипак да је оцена Леонтјева у извесној мери једнострана, јер *Основи*, иако превасходно економско дело, нису само то. Намеће нам се и питање: да ли су *Основи* „прва варијанта" или „скица *Капитала*? Сами *Основи* ускраћују нам позитиван одговор на ово питање. Они представљају самостално, штавише, недовршено Марксово дело. Начин излагања не одговара карактеру „скице", а структура проблема и њена обухватност, нису у нивоу чак ни прве варијанте *Капитала*.

(23) Л. Алтисер: „За Маркса", Нолит, Београд, 1971, стр. 134.

(24) Цитат по *Темеља слободе*, Напријед, Загреб, стр. XVI.

О структури *Основа и Капитала* говори и Р. Росдолски у познатом раду *Прилог повијести настајања Марксова Капитала* и то на следећи начин: „Почнимо с 'Rohentwurfom'. На први се поглед чини да је структура овога дјела једнака са структуром 'Капитала'. Јер и у, 'Rohentwurfu' се најпрви истражује производни процес капитала, док други одељак расправља о процесу циркулације, а трећи завршава анализом профита, профитне стопе и камате. Међутим, овај је први поглед јако варљив. Јер, за разлику од каснијег дијела (као што смо већ напоменули), 'Rohentwurfu' се жели начелно ограничити на анализу 'капитала опћенито', одустаје се стога од могућих проблема који ће бити детаљније обрађени тек у 'Капиталу'.⁽²⁵⁾ Росдолски је, сматрамо, дао најкоректнију оцену односа структуре *Основа и Капитала*. Његово дело посвећено *Основима* иначе представља једно од најпознатијих дела из ове проблематике.

Мишљења смо да *Основи* представљају пут ка *Капиталу*, али незавршен. Из више разлога Маркс прекида писање *Основа* средином 1858. године.

Рукописи, Основи и Капитал представљају делове укупне Марксове економске мисли. Ова дела сачињавају садржину основних развојних фаза економске мисли и могу се, према нашем мишљењу, узети као међаши за периодизацију развоја Марксове економске теорије. У том смислу *Рукописи* означавају фазу зачећа, *Основи* представљају најзначајније дело фазе сазревања, док *Капитал* чини завршни облик Марксовог економског система. Тако сваки има одређено место у укупном развојном процесу Марксове мисли. То су три најважнија дела Марксове економске мисли, иако нису захватила искључиво економску проблематику. Зато не постављамо питање које је од њих најважније. Свако има своје место у Марковом развојном путу.

4. Садржина *Основа*

Садржина и структура текста *Основа* одударају од концепта првобитно замишљеног рукописа. У познатом *Уводу у критику политичке економије*.⁽²⁶⁾ написаном између 23. августа и половине септембра 1857., — са којим почиње текст овог Марксовог дела — садржана је прва скица *Основа* у оквиру тачке 3. која је посвећена методу политичке економије. О томе Маркс каже: „Јасно је да распоред треба начинити тако да буду изложене 1) опште апстрактне одредбе, које услед тога више или мање припадају свим друштвеним облицима, али у горе објашњеном смислу. 2) категорије које сачињавају унутрашњу структуру друштва и на којима почивају основне класе. Капитал, најамни рад, земљишна својина. Њихов међусобни однос. Град и село. Три велике друштвене класе. Размена међу њима. Промет. Кредит (приватни). 3) Обухватање буржоаског друштва у облику државе. Посматрано у односу према са-

⁽²⁵⁾ R. Rosdolsky, Прилог повијести настајања Марксова Капитала, књ. I, стр. 25., Gzdaвачки egar „Komunist“, Beograd, 1975.

⁽²⁶⁾ Ми се овом приликом нећемо задржавати на садржини Увода. Први га је објавио К. Kautsky на самом почетку нашег века, у часопису „Die Neue Zeit“. Од тада је много објављиван, још више читан и од многих интерпретиран. Представља испоновљиву мисаону обраду (1) производње и њених општих обележја, (2) међусобних односа момената привредног живота: производње, расподеле, размене и потрошње, (3) метода политичке економије. Овај увод, снагом мисли и начином њиховог исказивања утицао је на многе економске (и друге) мислиоце нашег столећа.

мом себи. „Непроизводне' класе. Порези. Друштвени дуг. Јавни кредит. Становништво. Колоније. Исељавање. 4) Међународни односи производње. Међународна подела рада. Међународна размена. Извоз и увоз. Менични курс. 5) Светско тржиште и кризе.“⁽²⁷⁾ Ова величанствена замисао није остварена у *Основи*, као ни доцније у *Капиталу*. Маркс није остао при наведеној првобитној структури дела. Мењао га је неколико пута у току самог писања *Основа*. Напомињемо да није реч о неким радикалним променама већ о сазревању и усавршавању првобитне замисли.

Садржина *Основа* припада широком тематском подручју наведеном под тачком 2 поменутог скице из *Увода у критику политичке економије*. Чак и наведена проблематика, углавном усмерена на унутрашњу структуру капиталистичког друштва, није у целини и подједнако захваћена. *Основи* садрже две главе, и то — неједнаке величине. То су „II Глава о новцу“ од 29 до 123 стране, „III глава о капиталу“ од 125 до 426 стране Прве књиге и од 5 до 126 стране друге књиге. Након „Главе о капиталу“ следе „Додаци уз главе о новцу и капиталу“ од 132 до 216 стране Друге књиге.

У Глави о новцу Маркс даје три групе проблема: а) критику прудонистичких концепција о новцу, б) новац као резултат развитка робне производње и ц) робно-новчани промет. У оквиру своје критике прудонистичких концепција о новцу најпре излаже Дариманове илузије о природи новчаног промета и о улози банака, потом износи Дариманове заблуде о улози злата и сребра, да би закључио критиком прудонистичке идеје „радног новца“. Овакав почетак, — не само по форми, која има карактер озбиљније рецензије, већ и по садржини, јер не полази од основних него изведених категорија, — одудара од каснијих Марксових дела (*Прилог критици политичке економије* и *Капитал*) у којима такође разрађује ову проблематику, али на знатно ужем простору. Заправо, ова оштра и детаљна критика прудонистичке концепције о новцу биће у *Капиталу* сведена на белешке испод црте. Маркс сматра да се „злу грађанског друштва не може помоћи 'промјенама' у банци ни оснивањем рационалног 'новчаног система'.“⁽²⁸⁾

У делу који разматра новац као резултат развитка робне производње читалац препознаје писца *Прилога критици политичке економије* и *Капитала*. Овде Маркс третира основне категорије теорије радне вредности. Овде и развија битне чиниоце робе и робне привреде, иако не следи метод излагања који ће постићи десет година касније. Обрађује робу, вредност, новац, радно време и економију времена, племените метале као носиоце новчаног односа, те колебање односа вредности различитих метала. Посебно место заузима постварање у капитализму и могућност бескласног друштва.

Осећа се непотпуна уобличеност основних категорија. Отуда долази до нејасне дистинкције између вредности и прометне вредности. Између

⁽²⁷⁾ К. Маркс, Прилог критици политичке економије, Београд, 1956, Култура, стр. 199.

⁽²⁸⁾ К. Маркс, Основи критике политичке економије, Први том, Просвета, Београд, 1979, стр. 44.

првих редова осећа се присуство употребне вредности као категорије, иако се она изричито још не помиње. Схватамо вредност као економски квалитет роба, али још неизграђена теорија фетишизма робе отежава просуђивање става: „вредност је друштвени однос роба”.⁽²⁹⁾ Једноставно говорећи, на овим страницама настаје Марксова теорија вредности. Видимо је у покрету. Тачније, у успону. Ту се зачиње и питање историског развоја облика вредности и настанак самог новца. Из тога проистиче следећи суд: „Новац не настаје путем конвенција, као ни држава. Он настаје спонтано из размјене и у размјени, њен је производ.”⁽³⁰⁾

Трећи (завршни) део главе о новцу посвећен је робно-новчаном промету. Развијен је однос промета робе и промета новца и истакнуте су три функције новца у робно-новчаном промету: новац као мера вредности, новац као прометно средство и новац као материјални представник богатства. Указује на противречност која постоји између прве две функције новца, истиче новац као „материјални представник богатства и бог у свијету роба”, да би у последњој тачци дао „прелаз к новцу као капиталу”.

„Глава о капиталу” испуњава преостали део *Основа*, изузимајући „додатке”. И по простору који заузима и по обиљу односа и категорија које захвата она је обухватнија од претходне („Глава о новцу”). Подељена је на три одељка који ће на први поглед, по третираној проблематици бити сродни *Капиталу* у великој мери. Први одељак има исти назив као и прва књига *Капитала* „процес производње капитала”, други одељак назван је „прометни процес капитала”, као што је случај са другом књигом *Капитала*, док је трећи одељак несразмерно мањи од прва два добио назив „капитал као оно што доноси плод”, за разлику од треће књиге *Капитала* која носи назив „целокупни процес капиталистичке производње”.

У првом одељку („Процес производње капитала”), Маркс третира фундаменталне капиталске односе. Најпре разматра сложену проблематику претварања новца у капитал. Бројна питања поставља следећим редом: слобода и једнакост у размени, рабање и развој капитала, прелаз од једностраног промета робе на капиталистичку производњу, промет и разменска вредност која потиче из промета као претпоставка капитала, разменска вредност која потиче из промета као претпоставка капитала, од разменске вредности до капитала, природа капитала, производни и непроизводни рад, капитал и земљишно власништво, радник и капиталиста, капитал и рад. Поред ових питања наилазимо и на уметке који се односе на план дела (и то два пута), друштво, Прудона, као и на уводне напомене. У оквиру комплекса „процес рада и процес увећавања вредности” излаже се претварање рада у капитал, самооплодња вредности као услов капиталистичке производње, вишак вредности и историјска мисија капитала, однос вишка вредности и производне снаге рада. Маркс поставља и питање о постанку вишка вредности код ранијих економиста. Крај првог

⁽²⁹⁾ Ibid. str. 49.

⁽³⁰⁾ Ibid. str. 69.

одељка посвећен је апсолутном и релативном вишку вредности. У првом плану налазе се постојани и променљиви капитал — облици значајни са становишта производње вишка вредности. Анализирано је одржавање вредности постојаног капитала у процесу производње, одржавање употребне вредности постојаног капитала, као и рад који представља творца и чувара како употребне вредности тако и вредности. Посебно је третиран однос између постојаног и променљивог капитала преко присвајања будућег рада присвајањем садашњег, као и преко односа вишка вредности и профита и пораста постојаног капитала у односу на променљиви капитал. Развој производних снага чини основ богатства и рада. Посматрајући капитал, вишак рада и потребан рад Маркс указује на то да је закон капитала да ствара вишак радног времена, расположиво време и да је његова тенденција да створи што је могуће више рада, као што је исто тако, његова тенденција да потребан рад смањи на минимум.

Други одељак („Прометни процес капитала“) је најобимнији део *Основа* (од 254 до 426 стр. I књиге и од 5 до 104 стр. II књиге). У оквиру комплексне области репродукције и акумулације капитала, са којом Маркс почиње овај одељак, разматрана су следећа питања: Прелаз у промет или „трећа страна“ капитала, универзална тенденција и одговорност капиталистичке производње, нужност хиперпродукције при владавини капитала, однос капитала према раднику као произвођачу и потрошачу, процес акумулације капитала (претварање вишка рада у капитал, однос опште-профитне стопе и најамнине, пропорције акумулације, обезвређење капитала у кризама, реализовани капитал као новац). Крећући се од вишка рада до вишка капитала Маркс објашњава опредмећење и отуђење у капитализму, да би затим указао на дијалектички однос капитала и рада. Посебно се разматрају историјске претпоставке капитала. Потом следи изванредна анализа друштвених облика који предходе капиталистичкој производњи. Почевши од азијатских и античких облика власништва, преко германских долази до распадања предкапиталистичких облика односа радника према условима рада, те до одвајања објективних услова рада од рада и настанка капитала. Овај део *Основа* прелази границе економске науке и представља интересантно подручје испитивања многих других (неекономских) научних дисциплина.

У оквиру кружног кретања и обрта капитала говори се, најпре, о промету капитала и промету новца, процесу производње и процесу промета, претварању производа у новац, затим трошковима промета, односу промета и производње, промету као битном услову капиталистичке производње, времену промета као сметњи самооплођења капитала и о универзалној тенденцији капитала, универзалном развоју производних снага и универзалном развоју индивидуума. У овом одељку Маркс приказује грађанске теорије о вишку вредности и профиту, разматрајући при том, концепте Ricarda, Malthusa, Carreya, Baileya, Wadea, Rosia, Chalmesa, Hodsiskina, Smitha.

Одељак се завршава категоријама и питањима која се постављају у вези са кружним кретањима и обртом капитала. У њему Маркс разматра оптицај и стални капитал, обрт капитала и трошкове промета, време

промета и „радно време” капиталиста, „слободну конкуренцију” као слободу капитала, однос вишка вредности, времена производње и времена промета, конкуренцију, разлику између времена производње и радног времена, размену између капитала и радне способности, троstrуко одређење или начин промета капитала и разлике између оптицајног и сталног капитала, стројеве и машине у служби капитала, укидање супротности између радног и слободног времена, облике капитала и природне факторе, време обрта и репродукцију сталног и оптицајног капитала, доходак од сталног и оптицајног капитала, као и повезаност промета и репродукције сталног и оптицајног капитала. И овде Маркс разматра ставове грађанских економиста о разлици између сталног и оптицајног капитала, затим Овепово историјско схватање индустријске (капиталистичке) производње. Посебно је интересантан текст о могућности стварног богатства и слободног развоја индивидуалности.

Трећи (завршни) одељак Главе о новцу заузима најмање простора у *Основима*, тематизирајући „капитал као оно што доноси плод”. Овде Маркс говори о капиталу, вишку вредности, профиту, законима профита и нужности самонегације капитала, о опадању профитне стопе, профиту и трошковима производње, сталном капиталу и повећању производне снаге рада, о развоју производних снага и међусобним односима саставних делова капитала, и, најзад, даје резиме о вишку вредности. Веома интересантна материја посвећена дохоцима од капитала („капитал као оно што доноси плод”), која ће касније заузети више простора у *Капиталу*, овде није довољно развијена. Као да се осећа присутност Марксове одлуке да своје економско дело објављује у свескама, а да одустане од једновременог објављивања целог рукописа. Ово произлази не само из обима овог одељка, већ из броја захваћених категорија и законитости као и структуре обрађене материје.

„Додаци уз главе о новцу и о капиталу” представљају ексцерте и белешке о разним питањима теорије вредности и теорије новца, капитала и профита, камате и профита, о акумулацији капитала, о машинама и вишку рада, о лихварству, о производној потрошњи, о размени међу нацијама и трећем одређењу новца и др. Посебно је значајан последњи текст, посвећен вредности, који ће већ наредне године (1859) представљати почетни текст *Прилога критици политичке економије* у оквиру Главе прве посвећене роби. Нажалост, рукопис је баш овде прекинут.

5. Основи — фаза сазревања Марксове економске мисле

Основи претстављају сазревање Марксове економске мисли, односно Марксове економске теорије. То још није завршен теоријски систем. Није реч само о структури дела (поређећи *Основе* са *Капиталом* долазимо до закључка да је структура у другом Марковом делу изграђенија), већ и о категоријама, — чак и основним, — те о законима који још не добијају своје завршне облике и формулације. У прилогу ставу да је реч о делу из фазе (додуше завршне) сазревања може нам послужити и просубивање метода примењеног у *Основима*.

а) Сам Маркс сматра да је дело незавршено. То се види експлицитно из његове преписке коју води са пријатељима у време писања *Основа*, (о чему смо већ говорили), као и његовог става у Предговору првом издању Првог тома *Капитала*: „Садржину свог ранијег списка сажето сам дао у првој глави овог тома. Нисам то учинио једино ради повезаности и потпуности, него сам и начин излагања дотерао. Уколико је природа предмета ноле допуштала, ја сам овде разрадио многе моменте који су раније били само наговештени, док напротив, понешто што сам тамо опширно изложио, овде само наговештавам. Наравно, одељци о историји теорије вредности и новца сад су сасвим изостали.”⁽³¹⁾ Напомињемо да Маркс мисли на *Прилог критици политичке економије* кад каже „свог ранијег списка”. Међутим сматрамо *Прилог* непосредним наставком *Основа* будући да настаје коришћењем једног дела овог текста.

Приликом самог писања *Основа* Маркс је и сам свестан да је текст неуједначен, незавршен, несистематизован, те да је оптерећен многим неравнинама које каснијим радом треба отклонити. На многим местима налазимо на формулације из којих се види да је Маркс свестан потребе каснијег дорађивања рукописа: „о томе касније”, „ово развити даље”, „испитаће се касније”, „ово даље доказати”, „треба размотрити касније”, „ово допунити”, „у посебним одељцима ово допунити”, „ово размотрити касније”, „говорићемо касније”, „то треба даље проучити у идећем одељку”, итд. Из овога видимо да је и сам Маркс свестан да му је мисао још у току, да је у свом сазревању.

б) Елементи теорије вредности у *Основицама*. Полазна основица савремене економске мисли и основно аналитичко оруђе робне привреде, — теорија вредности — није добила одговарајуће место у овим Марксовим рукописима. Заправо, Маркс промишља вредност, разменску вредност, облике вредности, употребну вредност, величину вредности, развој облика вредности, структуру вредности и друге категорије везане за теорију вредности. Међутим, он то не чини систематски, те *Основицама* недостаје целовит захват и заокружен систем ове теорије. Ове категорије налазе се у дигресијама или их Маркс узгред помиње говорећи, пре свега, о новцу и капиталу којима и посвећује две главе *Основа*.

Тек на крају *Основа* налази се одељак о вредности. Он почиње речима: „Овај одељак треба накнадно додати”. Како је овај рукопис остао незавршен, чак је и реченица прекинута већ на другој страни, није нам познат идејни концепт овог одељка. Будући да Маркс почиње *Основе*, „II. глава о новцу”. коју је написао октобра и новембра 1857. године, а у писму Енгелсу од 2 априла 1858. објашњавајући структуру књиге „*О капиталу*” и њен први одељак („Капитал уопште”), под тачком 1. наводи вредност, под тачком 2. новац, под тачком 3. капитал — сматрамо да би овај текст, којим се *Основи* завршавају, представљао почетак излагања критике политичке економије. Уосталом, Маркс то чини неколико месеци доцније пишући *Прилог критици политичке економије*, а

⁽³¹⁾ К. Маркс, Ф. Енгелс, Дела, Том 21, стр. 13., Београд, 1970.

коначно потврђује у *Капиталу*. Прва глава поменутих дела посвећена је роби и њеним чиниоцима. Тиме коначно указује на теорију вредности као полазну тачку економске теорије.

После необичног почетка *Основа* — „критика прудонистичких концепција о новцу” —, Маркс обрађује „новац као резултат развитка робне производње”, и том приликом, у оквиру тачке 1., промишља робу, вредност и новац. Тако се вредност уз пут, приближава њеном природном положају. На десетак страница, у изузетном и непоновљивом мисаоном току, који, признајемо, није још систем, приметне су основне категорије вредности. У надахнутом аналитичком захвату, својственом великим мисаоним ствараоцима, овде се мисао богато развија, крећући се од робе, преко њених својстава која у свом двојству садрже супротности и противуречности, до новца и полазећи од афористичких облика: „све робе су пролазан новац, новац је непролазна роба”, да би дошао до друштвене садржине савремених економских облика производа: робе и новца.

Међутим, примећујемо да се овде односи често преплићу, каткад и мешају: „Вриједност (размјенска вриједност) је роба само у размјени (збијској или замишљеној); вриједност није само способност робе за размјену опћенито, већ њена специфична размјенљивост. Она је у исти мах експонент омјера у којем се роба размјењује с другим робама и експонент омјера у којем се роба већ у производњи развијенила с другим робама (материјализираним радним временом); она је квантитативно одређена размјенљивост робе.”⁽³²⁾

Наилазећи на формулацију: „Њена вриједност, однос у којем се она размјењује за друге робе или се друге робе размјењују за њу, јест = количини радног времена које је реализирано у њој.”⁽³³⁾, питамо се није ли саджина помешана са обликом. Код појма „збијска вриједност рада” стрепимо од таутологије.

Следећа мисао: „А ријеткост је утолико елемент вриједности (не узимајући у обзир потражњу и понуду), што оно што је по себи и за себе не-ријетко, негација ријеткости, елементарно, нема вриједности јер се не јавља као резултат производње”,⁽³⁴⁾ могла би неопрезног читаоца да одведе до полазишта маргинализма, будући да је конклузија овог силогазма у првом плану сложеног суда, док се премисе — и саме у каузалном односу и негативно формулисане — налазе у другом делу реченице. Реткост је овде у функцији производње, (додајмо) рада. Рад је творац вредности. Значи, производи су ретки зато што се производе, тј. нису дар природе. Зато имају вредност. Међутим, наводи на размишљање и уметнута реченица наведене Марксове мисли „не узимајући у обзир потражњу и понуду”. Питамо се да ли уопште потражња и понуда представљају елемент вредности.

Након десет година неће у *Капиталу* бити мисао из *Основа*: „Вриједност производа је = вриједности сировине + вриједност уништеног дијела оруђа за рад, дакле оног дијела који је прешао на производ и у

⁽³²⁾ К. Маркс, *Основи критике политичке економије*, Први том, стр. 49.

⁽³³⁾ Ibid. str. 49.

⁽³⁴⁾ Ibid. str. 77.

свом је првобитном облику укинут + вриједност рада”⁽³⁵⁾. Код структуре вредности биће примењене не само адекватније изражене категорије, већ ће и коришћење језичког фонда бити економичније. Нећемо, разуме се, читати ни да „строј ствара вриједност”.⁽³⁶⁾

в) *Неизграђеност категорије*. Маркс у *Основима* није коначно уобличио економске категорије из разлога сасвим разумљивих за ствараоца какав је био. Он је једну групу категорија прихватио од националне економије, — „акцептирали смо њен језик и њене законе”, — док је другу групу, која теоријски изражава суштину односа значајних за бит капиталског карактера, сам уобличавао, будући да и сам по први пут открива њихову природу и облике испољавања. Отуда се дешава да на почетку *Основа* наилазимо на један теоријски израз, а у току рада други, односно, даје једну садржину у фази конципирања, а другу у фази њене реализације. Појава сасвим нормална за истинско промишљање објективне стварности у фази истраживања и сазревања.

Смисао темељне категорије буржоаског начина производње — капитала — ни за тренутак не долази у питање. Он је фиксиран још на почетку критике политичке економије, у *Економско-филозофским* рукописима из 1844.: „Капитал је, дакле, управљачка власт над радом и његовим производима. Капиталист посједује ту влас не захваљујући својим личним или људским својствима, него као власник капитала. Његова моћ јест куповна моћ његова капитала, којој се ништа не може опирати.”⁽³⁷⁾ Испитивање његових основних односа, његове садржине и појавних облика, утемељивање положаја и улоге субјеката капиталског односа, пре свега капиталиста и радника као полова овог економског односа, којима се усклађују противуречни елементи у оквиру економске целине, као и границе на којој капитал прераста самог себе — задатак је *Основа*.

Промишљајући капитал, који се оплођује присвајањем туђег рада, Маркс говори о „размени рада”, „вредности рада”, „разменској вредности рада”, „цени рада”, „тржишту рада”. Штавише он однос радник — капиталист још није формулисао са становишта радне снаге као робе и продаје ове специфичне робе од стране најамног радника, већ говори о продаји рада. Дакле, као робу третира рад, а не радну снагу. У уводним напоменама за „два различита процеса у размени између рада и капитала” Маркс говори о раду као роби и то имплицитно у првом пасусу, а експлицитно под тачком 1. другог пасуса: „Радник развијењује своју робу, рад, употребну вриједност, која као роба има такођер *цијену*, као и све друге робе, за одређену суму размјенских вриједности, одређену своту новца коју му уступа капитал”⁽³⁸⁾.

Касније, у другом одељку треће главе, Маркс говори о размени „живе радне снаге” (иако се и даље не ослобађа „цене рада” и „размене рада”), о постављању „радне снаге као центра за размјену” и третира „радну снагу као ону која врши једноставну размјену”⁽³⁹⁾. Говорећи о подели

⁽³⁵⁾ Ibid. str. 183.

⁽³⁶⁾ К. Маркс, *Основни критике политичке економије*, књ. II, стр. 124.

⁽³⁷⁾ К. Маркс, Ф. Енгелс, *Дела*, Том 3., стр. 195.

⁽³⁸⁾ К. Маркс, *Основни критике политичке економије*, књ. I, стр. 155.

⁽³⁹⁾ Ibid, str. 270 — 271.

капитала на постојани и променљиви део истиче „животна средства раз-
мјенљива за живу радну снагу”⁽⁴⁰⁾. Критикујући Малтусову идентифика-
цију количине рада и „вредност рада” Маркс каже: „Најамнина у ства-
ри изражава вриједност живе радне способности, а нипошто вриједност
живог рада, која се напротив изражава у најамнини + профит. Најам-
нина је цијена потребног рада.”⁽⁴¹⁾. Нешто доцније налазимо опет на
мисао: „Он уопће не плаћа сам рад, већ само радну способност”⁽⁴²⁾. Дакле,
у току самог писања Маркс развија основне категорије и усавршава пој-
мовни систем.

Марксов суд да „стални капитал у свом одређењу као средство
за производњу (чији је најадекватнији облик машинерија) производи
вриједност”⁽⁴³⁾, намеће не само питања критерија дихотомне поделе ка-
питала са становишта обрта, за елементарне чиниоце ове поделе и облика
капитала, већ и питање ствараоца вредности уопште. Ова питања су по-
себно интересантна после става: „Стални капитал је исто тако претпо-
ставка за производњу оптицајног капитала, као што је оптицајни капитал
предпоставка за производњу сталног капитала.”⁽⁴⁴⁾. Објашњење овог става
налазимо у полазном концепту наведене поделе капитала: „Капитал као
субјект који пролази кроз све фазе, као покретно, процесно јединство
промета и производње, представља оптицајни капитал; капитал као онај
што је само везано у свакој од тих фаза, као постављен у својим разли-
кама, представља фиксирани, ангажирани капитал. Као оптицајни капитал
он се фиксира, а као фиксирани капитал он циркулира”⁽⁴⁵⁾. Интересантна
је и садржина ових облика капитала. Док стални капитал обухвата „сред-
ства за производњу”, односно „средства за рад”, дотле оптицајни капитал
обухвата „материјал и производ рада”, односно „сировине и производ”.
Маркс ће доцније превазићи овај концепт фиксног и оптицајног капитала
како по њиховој функцији тако и по њиховом предметном садржају.

У овој фази развоја Марксове мисли још није сазрела категорија
која би представљала теоријски израз средње равни научне анализе из-
међу вредности, с једне стране, и њеног појавног облика на тржишту,
с друге. Он још не формулише цену производње као квалитативну и кван-
титативну модификацију вредности робе произведене у капитализму. Под
ценом производње још мисли на трошкове производње, као и на облик
вредности. Он каже: „Опћи пораст цијена у временима шпекулације не
може се приписати опште повишењу размијенске вриједности или трош-
кова производње роба, јер кад би размијенска вриједност или трошкови
производње злата расли једнако као код свих осталих роба њихове раз-
мијенске вриједности изражене у новцу, тј. њихове цијене остале би исте.
Исто тако се то не може приписати ни паду цијене производње злата”⁽⁴⁶⁾.

Ни профитна стопа није добила адекватан количник. На стр. 120 друге
књиге, стоји образац $\frac{p+pr}{m}$ уместо реципрочног односа $\frac{m}{p+pr}$. Маркс

⁽⁴⁰⁾ Ibid. str. 298.

⁽⁴¹⁾ Ibid. str. 386.

⁽⁴²⁾ Ibid. str. 406.

⁽⁴³⁾ Ibid. Књ. II, str. 69.

⁽⁴⁴⁾ Ibid. str. 97.

⁽⁴⁵⁾ Ibid. str. 7.

⁽⁴⁶⁾ Ibid. књ. I, str. 95.

иначе формулише веома сложене математичке операције, у настојању да покаже квантитативни аспект категорија свог система. Међутим, у овој фази још није развио релативне изразе. Већ на следећој страни Маркс у текстуалном облику коректно даје детерминанте профитне стопе и указује на закон тенденцијског пада профитне стопе.⁽⁴⁷⁾

Има и других појмовних израза који ће у коначно уобличеном теоријском систему добити адекватније облике. Често се говори о „оружима за производњу“ уместо „оружима за рад“; помиње се „напредујућа репродукција“ уместо „проширена репродукција“. Наилази се и на „природну цену“ и „потребну цену робе“.

6. Неколики закључци

Основи су по свом захвату многоструки. Иако носе наслов *Основи критике политичке економије*, они су више од критике фундаменталних економских закона капиталистичког начина производње. Они често превазилазе анализу економске структуре друштва, те допиру до других сфера богате друштвено—економске структуре капитализма. Отуда их не сматрамо искључиво интересантним само за економску науку. Осим тога, и са становишта економске науке они су од вишеструког значаја, јер могу бити предмет проучавања политичке економије капитализма и њене критике, политичке економије социјализма, историје економске мисли, економских доктрина, привредне историје, економске политике, привредног система, методологије економских наука и др.

Што се саме Марксове мисли тиче *Основи* су значајни јер нам омогућавају проучавање једне од најважнијих фаза Марксове научне делатности — фазу сазревања економске мисли, једну од најзначајнијих области његовог научног стваралаштва.

Основи показују да грандиозан мисаони захват целокупне економске области живота, чак и више од тога, није резултат краткотрајног надахнућа, нити да се може остварити од личности једностраног образовања. *Основе* је стварала личност вишеструко изузетних квалитета. Није реч само о научнику посебних истраживачких особина (интелигенција, машта, инвенција, интуиција, радна енергија), већ о истинском револуционару, који се укључује у реалан ток напредног пролетерског покрета, дајући му свест о положају, потребама и условима ослобођења. Истовремено Маркс је песник, филозоф и хуманист.

Са таквим квалитетима Маркс пише *Основе*. Они чине мисао густу по својој садржини, свестрану по захвату области човековог постојања, адекватну реалним токовима, аутентичну мисији пролетаријата. Након упознавања *Основа* Марксов геније постаје импресивнији, потпунији, на моменте чудесан. Каткад, осећамо мисао у покрету и на само једној страници. Након извесног зачетка, који настаје просуђивањем своје или туђе мисли, приметне у хипотези или афоризму, просуђивање се развија,

⁽⁴⁷⁾ Ibid. књ. II. стр. 120—121.

нарастајући у теорију која се уклапа у општи концепт критике политичке економије.

Маркс је *Основе* сматрао недовршеним. Појединим деловима — што се начина излагања тиче — био је незадовољан. Зато *Основе* није сам објавио. И овај однос према *Основама* представља Маркса као озбиљног мисаоног ствароаца, критичног према своме делу.

За целовиту оцену *Основа* чине се посебно важним питања везана за а) историјски карактер капитала, б) учење о бескласном друштву (што је у тесној вези са првим питањем), и ц) Марксов научни метод. Тиме не искључујемо могућност посебног тематизовања осталих значајних питања и проблема на која може да нас инспирише ово Марксово дело.

а) *Историјски карактер капитала*. Маркс полази од историјског карактера односа производње, односно привредног живота уопште. Са тог аспекта посматра и капитал, за разлику од представника класичне политичке економије која их сматра природним и вечитим. Он сматра да историјски развој није резултат капитала већ његова претпоставка. Капитал је „постављен као пука прелазна фаза“⁽⁴⁸⁾. Маркс је посебно разматрао историјску нужност настајања капитала, истичићу, при том посебне методе настанка основних субјеката капиталског односа.

Основни однос производње капитализма садржи у себи противречности. По свом карактеру оне су антагонистичке, што се изражава у експлоататорској природи капитала. Наличје овог економског односа, чији су полови капиталист и најамни радник, изражава се у класној борби. Ове противречности чине основу историјског карактера капитала. „Размена живог рада за опредмећени, тј. постављање друштвеног рада у облику супротности капитала и најамног рада — последица је развитак односа вриједности и производње која почива на вриједности“⁽⁴⁹⁾.

На основу овакве — историјске и противречне — природе основног капиталског односа производње Маркс долази до закључка који су од изузетне важности за револуционарну активност радничке класе. „У општим противурјечностима, кризама, грчевима изражава се све већи несклад између производног развоја друштва и његових досадашњих односа производње. Насилно уништење капитала, не услијед њему вањских односа, већ као услов његовог самоодржања, најприкладнији је облик у којем му се даје advice to be gone and to give room to a higher state of social production.“⁽⁵⁰⁾ Маркс на више места говори о „насилном уништењу капитала“, о „konačnom насилном обарању капитала“, о „укидању капитала“, и сл. До оваквих закључака, судбоносних за капитал, Маркс долази анализом основних — суштинских одредаба капиталског производног односа, који су, у крајњој линији детерминисани нивоом материјално-производне основе друштва. Зато он разматрајући проблем могућности збиљског богатства и слободног развоја индивидуалности, каже: „Производне снаге и друштвени односи — обоје различите стране раз-

⁽⁴⁸⁾ Ibid. књ. I. str. 365.

⁽⁴⁹⁾ Ibid. књ. II, стр. 72. Напомињемо да је, штампарском грешком, претпостављано, испуштен из текста у нашем преводу предлог „за“. Цитирана мисао може бити интересантна и теоретичарима робне привреде у социјализму.

⁽⁵⁰⁾ Ibid. str. 109.

вита друштвеног индивидуума — изгледају капиталу само као средство, и за њега и јесу само средство да би производно полазећи од своје ограничене основице. Али in fact они су материјални услови за њено дизање у зрак.”⁽⁵¹⁾.

б) *Марксово учење о бескласном друштву (комунизму)*. Марксова критика политичке економије није циљ за себе. Анализирајући капиталистички начин производње Маркс долази до друштвеног бића капитала, указује на његове противречности и историјски — пролазни карактер, открива елементе новог друштва који се зачињу у капитализму и указује на начин превазилажења грађанског друштва, те истиче пролетаријат — основног носноца револуционарне борбе. О будућем, бескласном друштву — комунизму, он говори на посебан начин, научно критикујући капитализам и схватајући га нужном последицом противречности буржоаског друштва.

У *Основима*, заправо, не наилазимо на посебна поглавља или посебне тачке посвећене комунизму, као што је то био случај у његовим раним радовима. У *Економско-филозофским рукописима* Маркс има посебне делове о комунизму. Чак један наслов („приватно власништво и комунизам”) посебно указује на место бескласног друштва у Марксовој мисли. Веома значајне ставове налазимо и у *Манифесту комунистичке партије*.

У Марксовим *Основима* није реч о маштовитој визији новог друштва, нити су судови њему голи плод визионарске надарености. Овде је реч о научном открићу извесних чињеница, чак о научно доказаном открићу законитости, што је за теорију научног социјализма много значајније.

Марксова научна открића чињеница и утврђивања истинитости законна бескласног друштва не само да прожимају читав текст *Основа*, већ задиру у све моменте привредног живота, чинећи на тај начин грађу за посебне студијске радове везане за питања комунизма у Марксовим *Основима*. Јер Маркс говори о револуционарном укидању грађанског друштва, о предпоставкама комунизма у капиталистичким друштвеним односима, указује на појаве класног друштва којих неће бити у бескласном: укидање разменске вредности, укидање новца, укидање капитала, затим, однос између потребног рада и вишка рада. Посебно место посвећено је слободном развоју индивидуалности и индивидуа, питању слободног времена, питању економије времена, односно закону економије времена. Нарочито је истакнута појава развоја производних снага у комунизму, са развојем науке и примене науке, као својеврсним компонентама производних снага.

Иако не разматра посебно тезу „слободне размене индивидуа удружених на основу заједничког присвајања и контролисања средстава производње”, од изузетног је значаја што је поставља. Исти је случај, сматрамо, и са тезом размена делатности („која не би била размена разменских вриједности већ размијена делатности које би биле одређене заједничким потребама, заједничким циљевима”).

⁽⁵¹⁾ Ibid. str. 73.

Сматрамо важним и оне Марксове судове који се односе на друштвену својину, еманциповани рад, карактер и организацију рада у бескласном друштву и др.

На основу наведених истинитих открића која се односе на бескласно друштво, нисмо склони схватању Маркса као видовњака комунизма који само предосећањем дочарава визију будућег друштва. Напротив, Марксова визија комунизма темељи се на рационално заснованом предосећању, јер проистиче из научне анализе суштине капиталистичког начина производње, учачања и научног доказивања његових противуречности, схватања начина њиховог разрешења и указивања на даљи ток и облик закона развоја људског друштва.

ц) *Марков научни метод примењен у Основима. Основи* су од посебног значаја за проучавање Марковог научног метода. Маркс примењује методолошке принципе о којима говори у *Уводу у Критику политичке економије*, под тачком 3. под насловом „Метод политичке економије”. Он настоји да оствари приступ анализи капиталистичког начина производње, свдећи најпре, појаве на основне моменте привредног живота: производњу, расподелу, размену и потрошњу, али и да укаже на узрочно последички однос који међу њима постоји. У овоме није једноставан, још мање искључив. Његов метод је, пре свега, синтетичан. Примењује дедукцију и индукцију, иако прву више од друге, те заступа како аналитички тако и синтетички приступ. Као изузетан познавалац дедуктивног посредног закључивања и, уз то, изузетно надарен за највеће интелектуалне захвате — он је инвентиван, маштовит, радан, интуитиван — Маркс често користи силогизам, неке његове формално — логичке фигуре, као и њихове модусе. Тако долази до значајних закључака, из којих се назире и читав теоријски систем капиталистичког начина производње.

Поред наведених општеметодских принципа, Марков метод карактерише примена принципа материјалистичке дијалектике. Он разматра однос појединачног и општег, посебног и општег, форме и садржине, појавног облика и друштвене суштине, јединства супротних чинилаца садржаних у одређеној појави, долази до закључака непроцењиве вредности који се односе на будуће друштво — применом принципа преласка квантитета у квалитет и сл. Наведене одлике Марксове методологије нарочито запажамо код промишљања дијалектичког односа капитала и рада, при анализи бити капитала, као и при разматрању двојакe егзистенције робе.

Поред наведених, изузетних одлика Марксове методе, примећујемо, да он још није повукао јасну црту између метода истраживања и метода излагања. Нема потпуног формулисања одређених теорија (теорија радне вредности, теорија акумулације капитала, теорија репродукције, теорија профитне и општепрофитне стопе, теорија цене производње и других), те отуда изостаје целовито излагање заступљено десетак година касније у *Капиталу*. Често се преплиће анализа богате емпиријске грађе са критичким разматрањем постојећих ставова класика грађанске политичке економије, са једне стране, и излагања својих теоријских ставова, са друге.

Примећујемо да ни систематизација није увек беспрекорна. Преплићу се теоријски још неуболичене категорије, меша се, каткад, микро

приступ са макро приступом. Тога је често и сам Маркс свестан, јер није био задовољан архитектоником свог дела, коју је у неколико наврата поново градио, увек спреман да почне изнова.

др Владета Станковић

SUMMARY

THE PLACE OF „THE BASIS OF CRITICAL APPRAISAL OF POLITICAL ECONOMY” IN THE SHAPING OF MARX’S ECONOMIC THOUGHT

In the introductory part the author’s point of departure was the fact that the basis, foundation has not been fully analysed, because it was published for the first time during the period 1939 — 1941 and that the discussion is yet to be expected.

The second part is devoted to Marx’s own thoughts on the work. Since these thoughts have not been publicly announced the author of this paper came into their possession on the strength of correspondence between Marx and certain friends during the writing of the *Basis*.

The relation of the *Basis* to the *Manuscript* and *Capital* is the subject of the third part of the paper. It is stated that Marx’s *Manuscript* from 1844 by character represents the emergence of a critique of political economy. The character of the beginnings, according to the author, does not diminish its significance. The *Basis* is to be regarded as the path to *Capital*, but incomplete. In their incomplete form they offer a system of economic theory, while the method of presentation is still far away from the method applied in *Capital*. The *Manuscript*, *Basis* and *Capital* represent portions of the total of Marx’s economic thought. The *Manuscript* designates the beginning, starting phase, The *Basis* the most important part of the phase of maturing, while *Capital* represents the final phase of Marx’s economic system.

In the fourth part the author states the categories and laws which represent the substance of the *Basis*. The presentation of this substance is effected in the order used by Marx in the *Basis*, which is different from that used in the *Capital*.

The treating of the *Basis* as a phase of maturing of Marx’s economic thought is the subject of the fifth part. The author’s point of departure is that Marx himself thought the *Basis* as incomplete. He then states that the theory of value — the starting basis of modern economic thought and the main analytical tools of market economy — did not acquire its appropriate place in Marx’s manuscripts. Finally there is some mention of the undevelopment of certain economic categories in the *Basis*.

The sixth part contains several conclusions. Firstly it is stated that the *Basis* judged by its scope is multilateral and that they are more than the actual critical appraisal of the fundamental economic laws of the capitalist method of production, for they often exceed the analyses of the economic structure of society, reaching other spheres of the rich social and economic structure of capitalism. The author thinks that for a full assessment of the *Basis* of special importance are the questions related to a/the historic character of capitalism, b/the doctrine on non-class society, which is in close connection with the first question, and c/Marx’ scientific method, devoting more room for them.